

- J., Széphelyi F. György.) Valamint: Szinyei Merse Anna: A MAGYAR TÁJFESTÉSZET ARANYKORA 1820–1920. Dunakönyv, 1994.
3. E. H. Gombrich: MŰVÉSZET ÉS ILLÚZIÓ. Gondolat, 1972. 287.
4. Keleti G.: i. m. 18.
5. P. H. Valenciennes: ÉLÉMENTS DE PERSPECTIVE PRACTIQUE. Idézi: Jean Starobinski: 1789. DIE EMBLEME DER VERNUNFT. Schöningh, Paderborn/München/Wien/Zürich, 1981. 234.
6. Talán nem túlzás a megszerkesztettség efféle tudatosságát feltételezni: a könyv képanyaga elsősorban irodalmi függeléke rendkívül gazdag.
7. Beat Wyss: PIETER BRUEGEL, LANDSCHAFT MIT IKARUSSTURZ. Fischer, Frankfurt am Main, 1990.
8. Georg Simmel: A TÁJ FILOZÓFIÁJA. In: Uő: VELENCE, FIRENZE, RÓMA, ATLANTISZ. 1990. 101.
9. Ernst Cassirer: MITIKUS, ESZTÉTIKAI ÉS TEORETIKUS TÉR. In: *Vulgo*, 2000/1–2. 244.
10. Uo. 243., vö. Bacsó Béla: PERSPEKTÍVA ÉS ÉSZLELÉS. In: *Vulgo*, 2000/1–2.
11. B. von Ramdohr: ÜBER EIN ZUM ALTARBLATTE BESTIMMTES LANDSCHAFTSGEMÄLDE VON HERRN FRIEDRICH IN DRESDEN, UND ÜBER LANDSCHAFTSMALEREI, ALLEGORIE UND MYSTIZISMUS ÜBERHAUPT. In: KUNSTTHEORIE UND KUNSTGESCHICHTE DES 19. JAHRHUNDERTS IN DEUTSCHLAND I. (Hrsg. W. Busch, W. Beyrodt.) Stuttgart, 1982. 124.
12. Vö. Németh Lajos: CSONTVÁRY. 1970, Jászai Géza: CSONTVÁRY. KRITIKAI JEGYZETEK. München, 1965. A vitáról lásd: Pernecky Géza: VITA A CÉDRUSOK TÖVÉBEN. In: Uő: TANULMÁNYÚT A PÁVAKERTBE. Magvető, 1969.

Kukla Krisztián

BACSO BÉLA: DIE UNVERMEIDBARKEIT DES IRRTUMS

Essays zur Hermeneutik (A tévedés elkerülhetetlensége – Hermeneutikai esszék)
Junghans Verlag, Cuxhaven & Dartford, 1997.
170 oldal

Bacsó Béla munkái immár több mint másfél évtizede a hazai hermeneutikai kutatások élvonalába tartoznak; sőt nem túlzás kijelenteni, hogy bizonyos területeken az ő dolgozatai képviselik az élvonalat. Ez utóbbi állítással nem csupán írásainak szakmai színvonalára

célzok, hanem mindenekelőtt arra, hogy a hermeneutika múltjának és jelenének egyes fontos területeit éppen Bacsó Béla állította a figyelem középpontjába, vagy éppen ő ismertette meg a szélesebb szakmai körökkel Magyarországon. Ez elsősorban a Schleiermacher-életmű bemutatására és korszerű továbbgondolására tett kísérletére értvényes; de ugyanilyen úttörő érdemeket szerzett Hans-Georg Gadamer hazai recepciójának elősegítésében és kifinomításában. Bátran mondhatjuk, hogy nálunk Bonyhai Gábor halála óta Bacsó Béla tette a legtöbbet a német filozófus munkásságának mind átfogóbb és elmélyültebb megismertetéséért. A harmadik filozófusnév, amely a felsoroltak mellé kívánkozik, természetesen Martin Heideggeré. Noha feltehetőleg mind Schleiermacher, mind Gadamer közelebb áll saját gondolkodói alkatahoz, Bacsó számára Heidegger állandó referencia-pont, hivatkozási alap. Az, hogy a LÉT ÉS IDŐ szerzőjét, legalábbis érzésem szerint, sokszor némi távolságtartással idézi, nem minden jelentőség nélküli Bacsó hermeneutikakoncepciójának megértése szempontjából. Arról a belátásról tanúskodik véleményem szerint, hogy a schleiermacheri és a gadameri hermeneutika között kimutatható vagy (a hermeneutika szellemének inkább megfelelő kifejezéssel élve) *újrászóhető* egyfajta kontinuitás, s ebben az újrászóvási folyamatban Heidegger a maga – helyenként extrém – zsenialitásával hol előremozdító, hol akadályt jelentő tényező. (Nem véletlen, hogy Plátón SZOFISZÁ-jának 1924-es értelmezése talán a legtöbbet hivatkozott Heidegger-írás a kötetben.)

Bacsó gondolkodói stratégiájának – és a tanulmánykötet felépítésének – következetességére jellemző, hogy a legkorábban született címadó dolgozat (A TÉVEDÉS ELKERÜLHETETLENSÉGE) a későbbi írások felől visszatekintve szinte programtanulmánynak tekinthető. A könyvet végigolvasva az a benyomásunk keletkezik, mintha a szerző egy teljes évtizeden át ennek a tanulmánynak a célkitűzéseit igyekezett volna megvalósítani, az ott éppen csak felvillantott összefüggéseket nagyobb háttéranyag felhasználásával szélesebb alapokra helyezni és kibontani, az intuíciókat és ötleteket pedig szisztematikus keretek közé helyezni és a megfelelő fogalmi eszköztárral ellátva kifejezni.

Az alaptanulmány tehát abból a gondolatból indul ki, hogy a tradicionális, vagyis a német romantikában gyökerező, valamint a XX. századi, Heidegger által megújított filozófiai hermeneutika között nem érdemes éles választóvonalat húzni. A két tradíció összeegyeztethető. Bacsó a lehető legerőteljesebben hangsúlyozza a hermeneutika megjelenésének fontosságát, mondván, hogy annak előtte a megértésemlekek csak a szellemtudományok módszertanaként, tehát alárendelt módon léteztek. Szemléletmódjának nyitottságára jellemző mindazonáltal, hogy kijelenti: nem a hermeneutika az egyetlen lehetséges válasz a tradíció és a szubjektum helyzetének „meggyengülésére” – így például határozottan ellenzi azt az elméleti törekvést, hogy Nietzsche egyszerűen bekebelezzék valamiféle túl koherensre formált hermeneutikai fejlődés vonalába. Azért emelem ki ezt a gondolatot, mert ritka tudósi erénynek tartom azt, ha valaki úgy képes érvelni az általa kutatott terület fontossága mellett, hogy közben nem csupán meglátja, hanem teljes mértékben elismeri az egyéb törekvések létét és jogosultságát is. Ez persze ismét csak összefügg Bacsó Béla hermeneutikafelfogásával: ő tudniillik komolyan veszi saját alaptételeit, vagyis a megismerés tárgyának eredendő sokrétűségét, a végső igazság elérhetetlenségét és birtokolhatatlanságát, valamint a megismerés alanyának és tárgykeresésének együttes és folyamatos elmozdulását.

A „programtanulmány” alaptétele röviden úgy foglalható össze, hogy a modern hermeneutika eddigi két nagy periódusát az köti össze, hogy lényegében mindkettőt az antimetafizikus irányultság jellemezte. Ezért jut visszatérően fontos szerep a Platón-újraértelmezéseknek, a platonikus hagyomány újragondolásának. Bacsó óvakodik Schleiermacher filozófiájának erőltetett aktualizálásától; szerinte a szövegértelmezés inherens alkotó mozzanata éppen az, hogy megteremtünk egy olyan szellemi atmoszférát, amely lehetővé teszi, hogy a hermeneutika atyjának kérdésfeltevéseit összekapcsoljuk a saját, legégetőbb kérdéseinkkel. A krízishelyzetek hasonlóságára hívja fel a figyelmet; arra, hogy a megértés művészetének akkor és most is szembe kellett néznie az abszolút bizonyosság elérhetetlenségével s egyidejűleg a megértés és a megértetés ugyan-

csak abszolút köteletségével. Rögtön a hetedik oldalon idézi Schleiermacher két egymással „szembeállított” maximáját, amely akár az egész könyv mottója is lehetne. Addig mondhatom, hogy érték valamit – sugallja Schleiermacher –, amíg ellentmondásba vagy nonszenszbe nem ütközöm; viszont semmiképpen sem állíthatom valamiről, hogy értem, amennyiben nem szükségszerűként látom be és konstruálom meg. S hozzáteszi, ami ebből következik: „Az utolsó maxima alapján való megértés végtelen feladat.” Bacsó kommentárja ennek a filozófiai álláspontnak a *személyességére* teszi a hangsúlyt; talán ez Schleiermacher-tanulmányának legeredetibb vonása, amely még Gadamerrel is vitára ösztönzi. Kifejti, hogy ebben a megértésemleketben a személyes egzisztenciától elválaszthatatlan tapasztalat „aprioritása” milyen nagy szerepet játszik; a „*személyes egzisztenciába vetettség*” és a megértés soha be nem teljesíthetősége szervesen összefügg.

Nyilvánvaló, hogy Bacsó Béla sokkalta eredetibb és radikálisabb gondolkodónak látja Schleiermachert, mint Gadamer; ezért utasítja el az utóbbinak azt a törekvését, hogy végső soron panteisztikus bölcselőnek írja le a modern hermeneutika megalapozóját, s hogy dialektikáját a hegelhez hasonlóan az abszolútum elgondolásának alárendelve kommentálja. Gadamer szerint a lét és a tudás egységének záloga és végső instanciája Schleiermachernél is az abszolútum; Bacsó Béla viszont éppen egy olyan kijelentést idéz, amely cáfolja ezt a jellemzést: „*a lét és a tudat abszolút identitása... sehol sem adott számunkra*”. Bacsó érvelése ezen a szinten teljesen meggyőző, mint ahogy sikerrel jár az a célkitűzése is, hogy Schleiermachert rendkívül izgalmas, aktuális, a nyelv és a gondolkodás összetett kapcsolatát szinte XX. századi érzékenységgel megfogalmazó, antimetafizikus irányultságú gondolkodónak mutassa be. Olyan gondolkodónak, aki szerint a konszenzus a vitának nem a végcélja, hanem az előfeltétele, aki az igazság kimondását elválaszthatatlannak látja a tévedéstől, aki pontosan látja, hogy az idegenség érzékelése magának a hermeneutikának legalább annyira szükségszerű mozzanata, mint a minimális közösség a megértendő és a megértésre törekvő között. (Ez utóbbi gondolat hallatlanul fontos az esztétika hermeneutikai megalapozása szempontjából.)

Intencióját tekintve szorosan ide kapcsolható a ZURÜCKDRÄNGUNG DER METAPHYSISCHEN ANMABUNG (A METAFIZIKA KÖVETELŐDZÉSÉNEK VISSZASZORÍTÁSA) című tanulmány is, amelynek tárgya Schleiermacher DIALEKTIKÁ-jának metafizika-kritikája. Bacsó itt is azt domborítja ki, amiben Schleiermacher dialektikája eltér a klasszikus német idealizmus fogalmi dialektikájától. Célja annak kimutatása, hogy e gondolkodó erőfeszítéseinek középpontjában „*a metafizikai fogalmi masinéria által üressé tett világ tapasztalat által történő telítése*” volt. Ez úgy függ össze a hermeneutikai stratégiával, hogy a tapasztalat által való feltöltődés, a „*Liebe zum Realen*” csak akkor járhat sikerrel, ha „*a lehető legtovább tartunk ki egy be nem teljesülő tudás körében*”. Schleiermacher metafizikakoncepciójának jellemzők Bacsó jó érzékel alkalmazza az *Überwindung* és a *Verwindung*, a legyőzés és a kilábalás heideggeri megkülönböztetését. Eszerint Schleiermacher már pontosan tudatában lett volna annak, hogy a metafizikát legyőzni vagy rajta egyszerűen túllépni képtelenség; viszont az említett visszatérés a tapasztalásához előbb-utóbb hasonló eredményre járhat, mint az, amit Heidegger „*destrukció*”-nak vagy *Abbaunak* nevez. A személyesség távolról sem valamiféle szubjektivitáshoz való visszatérést jelent, hiszen éppen a metafizika „*jogtalan követelődésére*” jellemző az ész „*előreugrása egy kiokoskodott jövőbe*”, vagyis a dialektika nélküli, korlátolt szubjektivitás. Ezen a ponton idézi Bacsó Schleiermacher zseniális, mélyen a romantikában gyökerező, ugyanakkor valóban a dekonstrukcióig előremutató megállapítását, mely szerint a dialektika mindig az egész ismeretének pótléka, „*Supplement der Kenntnis des Ganzen*”.

Mint mondtam, Bacsó Béla Schleiermacher-képe rendkívül markáns, gondolatébresztő, ugyanakkor érvekkel és idézetekkel kellőképpen megtámogatott elgondoláson nyugszik. Ha itt mégis tesztek egy halvány kérdőjelet, az nem arra utal, mintha alapjaiban vitatnám ezt az elgondolást; ezen a területen nem is lehetnék Bacsó méltó vitapartnere. A halvány kétely kifejezetten a kötet tanulmányaiban kifejtettek alapján, vagyis a szövegek belső dinamikájából következőleg fogalmazódott meg bennem. Bacsó ugyanis, mint láttuk, sűrűn hangsúlyozza, hogy a schleiermacheri

gondolkodásmód a metafizika visszaszorításához vezet. Prezentációja nyomán aligha lehet vitás, hogy Schleiermacher valóban tudatosan törekedett a formalisztikus, kiüresedett metafizikai nyelvezet visszaszorítására; biztos-e azonban, hogy *általában véve is* a metafizika visszaszorítása volt a célja? Az, hogy újra egyeztetni kívánta a metafizikát és a logikát a dialektikában, egyértelműen antimetafizikus lépésnek tekintendő? Nem arról van-e inkább szó, hogy egy sajátos metafizikafelfogást állít szembe egy másikkal, amelyet meghaladottnak és kiüresedettnek érez? Az a tapasztalatfogalom, amelyre hivatkozva próbál megszabadulni egy bizonyos metafizikus diskurzustól, vajon nem metafizikai jellegű-e maga is?

Ezek a kérdőjelek persze nem kritikai természetűek elsősorban, vagy legfeljebb csak annyiban azok, hogy bizonyos hangsúlyok mérlegelését ajánlanák a szerző figyelmébe. Mindenekelőtt pedig az olyan izgalmas kérdések továbbgondolására, mint amilyen például a schleiermacheri tapasztalatfogalom. Ennek a kérdéskörnek a tisztázására ma alighanem Bacsó Béla a legalkalmasabb nálunk, mint ahogy a másik nagy schleiermacheri témának: a nyelv és gondolkodás, az előzetes nyelvi rögzítettség és a még nem elgondolt viszonyának a részletekbe hatoló nyomon követésére is. Ez utóbbi problematikával kapcsolatban Bacsó nagyon pontosan megjelöli a lényeges kérdéseket, de leírása – nyilvánvalóan nem annyira szándékoltan, mint inkább terjedelmi korlátok miatt – aporetikus marad. A következőket olvassuk erről: „*Tehát gondolkodásunkkal egy nyelvtelen már előzetesen rögzített körben mozgunk, amely magában foglalja a gazdagodás lehetőségét, azaz megengedi nem várt gondolatok megsejtését és rá következő felépítését. Egyidejűleg, vagy helyesebben mondva, éppoly eredménytelen ez a nyelvtelen már előzetesen rögzített kör rászorít és korlátoz a már elgondoltra, és nem engedi a gondolkodás bővülését.*” Érttem persze: a dialektika éppen arra való, hogy megőrizze e két, egymással ellentétes állítás önérvényét, ugyanakkor feloldja merev szembenállásukat. A dialektika Schleiermacher számára nem pusztán szavak általi tudás, teszi hozzá két oldallal később, „*hanem ténylegesen megkísérel a nyelvi hagyománnyal és annak ellenében a gondolkodás útján a léthez visszajutni*”. A kérdés azonban továbbra is kérdés marad:

valóban túljut-e Schleiermacher a dialektika segítségével ezen az aporián? Továbbá, hogy a saját aporiáinkkal való küszködéseink vonatkozásában milyen előnyök származnak abból, ha visszanyúlunk ehhez a dialektikához?

Ez az aporetikusság kap hangot Az „ISMÉTLÉS” MINT ESZTÉTIKAI ÉS EGZISZTENCIÁLIS KATEGÓRIA című tanulmányban is, ahol a tradíció fogalmának schleiermacheri átértékelését közelíti meg Bacsó. Valóban zseniálisan modern meglátás, hogy a műalkotás kiszakítása eredeti összefüggéseiből olyan kényszerűség, amely radikális változásokat eredményez magában a műben; a műalkotás ekkor valamiképpen „*el-veszítí jelentőségét*”, mondja a DIALEKTIKA szerzője. Rögtön ezután azonban azt is hozzát teszi, hogy amennyiben ez a kiszakítás nem történik meg, úgy a mű nem válik az érintkezés tárgyává, vagyis nem töltheti be műalkotás-funkcióját. Bacsó Béla ebben az írásban már tovább lép, és Husserl, Heidegger, valamint Gadamer gondolatainak segítségével konkrétabban is megjelöli az aporia feloldása irányába vezető utat. „*A befogadó művészettapasztalata – írja – elkerülhetetlenül mögötte marad a műalkotás lehetőségeinek, ezért a műalkotás a megismellendő módján egzisztál.*” Kifejti, hogy a történetileg interpretációikkal együtt létező műalkotások tapasztalása során mindig csak „*provizórikus értelemegységet*” érünk el, s így a műalkotás „*az utánunk jövőknek... a magán-kívül lét lehetőségét, azaz a jelenvalólét eksztatikus időbeliségét őrzi meg, ami tehát az embernek a műalkotás felől vitatottá vált létmegértése*”. A heideggeri értelemben vett létértés és a művészet viszonyát járja körül a kötet több további tanulmányában is a szerző. A KUNST UND „DIE ERHABENE WAHRHEIT” (A MŰVÉSZET ÉS A „FENSÉGES IGASZSÁG”) vagy a KUNST UND DENKEN (MŰVÉSZET ÉS GONDOLKODÁS) című írás „*a létre tekintettel lévő gondolkodás*” lehetőségeit kutatja az esztétikai tapasztalatból kiindulva. Schelling nyomán, aki, mint írja, a művészet vonatkozásában a filozófia újraalapozására törekszik, a műalkotást olyan fenoménként írja le, amely sohasem redukálható egyszerű ismeret tárgyává, és amely mindig nyitott „*a létezőn túlira*”. A Kleistről szóló tanulmányból megtudjuk, hogy a költő célja „*elérni azt a pontot, ahol a nyelvbe már nem foglalható mégis hírt ad magáról*”, s egyszerre világlik ki az emberi állapot nyelvi uralhatatlansága, valamint a nyelv

uralhatatlansága az „*igazságot akaró*” ember számára. (Az igazság akarásának és az interpretáció művészetének kapcsolatát a gondolatgazdag – s egyben a hermeneutika „*egységteremtő és kiegyenlítő*” funkciójával visszaélők ellen hadakozó – Nietzsche-tanulmányban fogalmazza meg.)

Ahogy haladunk előre a kötetbe foglalt írások során, egyre világosabbá válik, hogy Bacsó Bélát az esztétikai tapasztalat létrevonatkoztatottsága foglalkoztatja a legjobban, valamint (ettől nem függetlenül) az a problematika, amelyet Michel Foucault „*a kívülség gondolatát*”-nak nevezett. Legyen szó akár Heidegger korai hermeneutikájáról, akár a pszichoanalízis és a hermeneutika viszonyáról, akár Kundera regényéről, a HALHATATLANSÁG-RÓL, voltaképpen mindentűt azt keresi, miképpen fogalmazódik meg a filozófia, a pszichoanalízis vagy a regény diskurzusában a hagyományban való benne állás és a még ki nem mondott, el nem gondolt komplementaritása. „*A gondolkodás nem a semmiből kel életre – jegyzi meg Heidegger kapcsán –, hanem abból, hogy a jelenvaló lét ráutalt a nyelvi közvetített helykeresésre.*” Úgy látja, hogy Heidegger filozófiájának a kulcsa a Daseinben megszüntethetetlen önmagán-kívülség újra és újra való megfogalmazása. „*Az emberi lét a helyét nem lelő helye (atopon)... Az ember léteben mindig valaminek a vonzatában létezik, akit valami a valamin kívül lét felé vonz.*” „*A jelek fonadékába hálózva, folytonosan ama kívül vonzatában élünk, s így nyitottak vagyunk a jelek szétvonódása, a helyét nem lelő helykeresése iránt.*” Bacsó gondolkodásmódjának koherenciáját is e kívülségkategória irányából érthetjük meg legjobban. Ha innen nézzük, óriási ismeretanyagot mozgató, tematikailag látszólag igen nagy sokféleséget felmutató tanulmányai összekapaszzkodnak, és egy mind következetesebbé váló, a sokféleség egységét kutató, de a dogmatikus bizonyosság igényétől folyamatosan elzárkózó nézetrendszer és orientációs stratégia képét öltik. Kötete ismét igazolja azt a benyomást, hogy a szerző sokoldalú, nagy összefüggésekben is gondolkodni képes filozófiatörténésszé és esztétává érett. Nem túlzás állítani, hogy munkássága a hazai hermeneutikai kutatások területén megkerülhetetlen.

Angyalosi Gergely